

MAGYAR
NEMZETI
MÚZEUM

EGY HÍRNÖK A MÚLTBÓL – ÚRVACSORAI KANNA FÜLEKRŐL

A MESSENGER
FROM THE PAST -
A COMMUNION
TANKARD
FROM FÜLEK

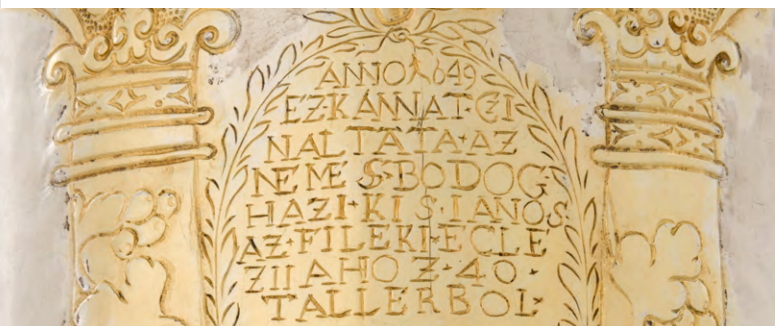
HÓNAP KINCSE | 2023. OKTÓBER

Úrvacsorai boroskanna, 1649
Ötvös Gergely és Ötvös István
rímaszombati mesterek műve,
Részben aranyozott ezüst
Communion wine tankard, 1649
Made by Rimaszombat
masters Gergely Ötvös and István Ötvös
Partially gilded silver

„*Pro captu lectoris habent sua fata libelli.*” Terentianus Maurus 2. századi költő híressé vált sorának többnyire csak második részét idézzük. Jelen tárgyunk, egy szépséges ezüstkanna történetére, sorsára azonban úgy illik a mondat, mintha rászabták volna.

Az elegáns, mesteri kézzel alkotott ötvösmű 2021 karácsonya előtt bukkant fel a párizsi műkereskedelemben. A tárgy léte kisebbfajta szenzációt jelentett: a kvalitásos, a maga korában is reprezentatív mű teljesen ismeretlen volt korábban, egyetlen kiállításon, gyűjteményben, de még írott forrásban sem volt nyoma. A pandémia második évének egyik „hozadéka” volt, hogy a nemzetközi műkereskedelem is átállt a távolsági, *online* értékesítésre. Így sikerült a Magyar Nemzeti Múzeumnak egy sikeres licitálást követően megvásárolnia az 1649-es feliratot viselő, részben aranyozott ezüst úrvacsorai kannát. Ma már elmondhatjuk, hogy a kora újkori magyarországi ötvösség egyik kiemelkedő emléke, esztétikai értékei mellett jelentős forrásértékű tárgya került a Magyar Nemzeti Múzeum ötvösgyűjteményébe.

A magas, karcsú kanna hengeres testén oszlopos díszítés fut körbe. Az előoldalon az ezüstben hagyott felületen, kartusban antikvabetűs magyar nyelvű felirat olvasható: ANNO 1649/ EZ KANNAT CI/NALTATA AZ/ NEMES BODOG/HAZI KIS IANOS/AZ FILEKI ECLE/ZIAHOZ/ 40 TALLERBOL. A felirat alatt tájban, lovas had élén haladó lovas alakja, kardja hegyére tűzött török (?) fejjel. A kanna tehát egykor a füleki református gyülekezet úrvacsorai kannája volt, melyet

“*Pro captu lectoris habent sua fata libelli.*” We generally quote only the second part of this famous line Terentianus Maurus, a poet of the 2nd century. However, this sentence fits story and fate of our present subject, a beautiful silver jug, as if it had been written for it.

The elegant, masterfully hand-made crafts work turned up in the Paris art trade just before Christmas 2021. The existence of the object was something of a sensation: as a work of quality, representative of its time, it was completely unknown before, with no trace of it in any exhibition, collection or even written source. One of the “benefits” of the second year of the pandemic was that the international art trade also switched to distance and online sales. This is how the Hungarian National Museum managed, after a successful bidding, to buy a partly gilded silver communion jug with the inscription 1649. Today, we can say that, besides its aesthetic value, one of the most outstanding relics of early modern Hungarian metalwork has become a significant object of great value for the collection of the Hungarian National Museum.

The tall, slender jug has a cylindrical body with a columnar decoration running around it. On the front side, on the surface left in silver, there is an inscription in antique Hungarian in a cartouche: ANNO 1649/ EZ KANNAT CI/NALTATA AZ/ NOBES BODOG/HAZI KIS IANOS/AZ FILEKI ECLE/ZIAHOZ/ 40 TALLERBOL (original Hungarian text, translation: this jug was made from 40 thalers in the year of 1649 on the order of noble Janos Kis, Boldoghazi). Below the inscription, in the landscape, there is a figure of a horseman at the head of a cavalry army, with a Turkish (?) head pinned to the tip of his sword. The jug was once the communion jug of the Reformed congregation of Fülek, made on the order of a member of the Boldogházi Kis family, who lived in the town and owned estates in the counties of Nógrád and Heves. The noble family was one of those whose members found refuge in Fülek of Gömör, after their estates fell under Ottoman occupation. Together with them, the offices of the counties of Heves, Pest and Nógrád also retreated to the settlement on the banks of the Ipoly River, under the protection of the fortification there. The town was also an important place of Protestant religious life and culture, with a large number of noble families living there professing the Evangelical or Reformed faith.

From the end of the 16th century, as the confessional framework became more firmly established,

a városban élő, Nógrád és Heves vármegyékben birtokos Boldogházi Kis család egyik tagja készíttetett. A köznemesi família egyike volt azoknak, akiknek tagjai birtokaik oszmán megszállás alá jutása után a gömöri Füleken találtak menedéket. Velük együtt Heves, Pest és Nógrád vármegyék hivatalai is az Ipoly menti településre, az ott álló erődítmény védelme alá vonultak. A város a protestáns hitéletnek, művelődésnek is egyik fontos helyszíne volt, az ott nagyobb számban élő köznemesi családok az evangélikus vagy református hitet vallották.

Fülek – veduta, 17. század, Ismeretlen olasz mester, papír, rézmetszet, MNM MTKCs
Fülek - veduta, 17th century, Unknown Italian master, paper, copper plate engraving, MNM MTKCs

A 16. század végétől a konfesszionális keretek megszilárdulásával egyidejűleg figyelhető meg, hogy a kiépülő evangélikus és református gyülekezetekben a liturgiát szolgáló tárgyi környezet karakteres, az adott konfesszióra jellemző jegyeket vesz fel. A reformáció hatására a középkori Magyar Királyság nagyobb része vált az új hit követőjévé. Nem csak a német ajkú erdélyi és szepességi szász városokban, hanem a magyarok lakta vidékeken is megfigyelhető, hogy papja, prédikátora hatására egész települések válnak lutheránussá, vagy – a kor kifejezésével – szakramentáriussá, reformátussá. Ennek következtében a hívek továbbra is

a város, a falu egykori plébániatemplomát használták, sokszor a korábbi liturgikus tárgyakkal, öltözékekkel együtt. A 16. század végén a református hitvallások azonban a *pápista*, katolikus felszerelésekkel szemben foglaltak állást, hatásaként a dezináltan a két szín alatti úrvacsora vételére használatos új tárgytipusokat kezdtek használni, mindenekelőtt az úrvacsorai bor és az ostyát felváltó kenyér számára. Az evangélikus közösségek – részben a többi protestáns egyháztól való ön-megkülönböztetésükre – sok esetben megtartották a használható, célnak megfelelő kelyheket, ostyátányérokat. Egy ponton azonban a reformációt követő minden gyülekezetnek új megoldást kellett keresnie: az úrvacsorai bor tárolására, kitöltésére nagyobb űrtartalomú kannákra, palackokra volt szükség. Ennek megoldására a legkézenfekvőbb megoldást választották: a világi asztali kannák formáját követő, vagy egykor világi célú kannákat emeltek be templomi használatba. A kannák viszonylag súlyos tárgyak voltak, hiszen a beléjük töltött akár kétliternyi folyadék súlyát is el kellett bírniok. Nem is volt gyakori tárgy, csak a főúri és nagyobb birtokokkal rendelkező családok és gazdag kereskedő polgárok javai között említenek ezüstből készült kannákat. Mások rézből, ónból készült változataival éltek.

A Boldogházi Kis János által adományozott kanna egy minden jel szerint virágzó református gyülekezet számára készült reprezentatív, különleges adomány volt. A Magyar Királyság és Erdély református gyülekezeteiben számos 17. századi ezüstkanna maradt fenn, számuk azonban meg sem közelíti az ónból készült edényekét. Éppen a füleki kanna készítése idején, az 1640-es évektől kezdett gyarapodni számuk. A folyamatban kiemelkedő szerepet játszik I. Rákóczi György: az 1630-as években magyarországi birtoka-in, 1640-ben Kolozsváron, majd 1644-ben a hadai által bevett Kassán, valamint Nagyváradon adományozott értékes ötvösművű úrasztali edényeket a református gyülekezeteknek. Nyomában egyik kapitánya, Zólyomi Dávid készíttetett kannákat Debrecenben. Ez utóbbi műveket a füleki kannák legfontosabb párhuzamai-ként kell említeni: a kannák köpenyén akantuszleveles

kettős oszlopcsor fut körbe. A füleki kannán azonban csak egyetlen oszlopcsor látható, melynek megoldása nem követi a térérzet keltésére törekvő debreceni mintát. A füleki oszlopok a hengeres testen körbefutó, kitűnően megformált veretműves, angyalfejekkel osztott dekoratív sávon állnak, az egész összképe sokkal inkább mustraszerű, szőnyegre emlékeztet, mint építészeti mintákra. A debreceni oszlopos kannák forrásaként az újabb kutatás könyvek címlapképein látható építészeti kereteléseket jelöl meg. A formulát követhették a Debrecen ötvösműiaci hatókörének határán lévő vidékeken is. A füleki kannával egyidős lehet a Hanva (Chanava, Szlovákia) és Gömörszkáros (Skerešovo, Szlovákia) református gyülekezetinek úrvacsorapoharai. Előbbin 1760-as, utóbbin 1690-es admányozási felirat olvasható, de a kelyhek készítése idejét a 17. század közepére tehetjük. A kelyhek kuppáján a fülekihez hasonló, de már minden architekturális utalást nélkülöző, stilizált oszlopcsor fut körbe.

A kanna fenekén látható a készítő jelzése. Nem a szokott, a névkezdőbetűkből alakított ötvösjeggy, hanem a kanna fenekébe vésett, szintén antikvás, koszorúba foglalt felirat: FILEKBEN/RIMASZOM/ BATI. B. EOTVEOS/ GERGELY. ES/ EOTVEOS. IST/VAN. A két mestert korábban csak monogramjuk alapján ismertük: a rimaszombati céh 1640–1650 körül készült ládájára festették jegyüket. István és Gergely mester a céh vezető ötvösei közé tartozhattak, Gergely 1642-ben és 1646–47-ben is *Magister Cehae*, a céh választott előjárója volt. A jelzés alapján közös művüket Füleken készítették, nem pedig városi műhelyükben. Az írott forrásokból ismert, hogy a kézművesközpontok környékén lakó birtokosok rendszeresen kértek kölcsön a városoktól mesterembereket, akik a földesúri rezidenciára kiszállva végezték el a kívánt munkákat. Főként a ruházatot előállító- és az ötvösmesterek invitálásáról ismertek ilyen adatok. Hasonló kérés alapján dolgozhatott a két ötvös *Filekben*, tehát a megrendelőhöz utazva. A kanna feliratában szereplő

the evolving material environment of the Lutheran and Reformed congregations took on characteristic features of the particular confession. As a result of the Reformation, a large part of the medieval Kingdom of Hungary became a follower of the new faith. Not only in the German-speaking Transylvanian and Saxon towns of the Spiš region, but also in the Hungarian-inhabited regions, whole settlements became Lutheran or, in the parlance of the time, sacramental or Reformed, under the influence of their priests and preachers. As a consequence, the faithful continued to use the former parish church of the town or village, often with the former liturgical objects and vestments.

By the end of the 16th century, however, the Reformed churches had taken a stand against the papist, Catholic accoutrements, with the effect that new types of objects began to be used discreetly for the reception of communion under the two colours, above all for the communion wine and the bread that replaced the wafer. The evangelical congregations, partly in order to distinguish themselves from other Protestant churches, in many cases retained the useable, fit-for-purpose chalices and wafer plates. At one point, however, all post-Reformation congregations had to look for a new solution: larger capacity jugs and bottles were needed for storing and filling communion wine. To solve this problem they used the most obvious solution: they started to use the jugs, which were either in the shape of secular table jugs or had once been used for secular purposes, in the church. The jugs were relatively heavy objects, as they had hold up to two litres of liquid. They were not a common object, as silver jugs are mentioned only among the possessions of noble families and wealthy merchant citizens. Others used versions made of copper or tin.

The jug donated by János Kis Boldogházi was a representative and special gift for a Reformed congregation that was by all accounts prosperous. Many 17th-century silver jugs survived in the Reformed congregations of the Kingdom of Hungary and Transylvania, but their number is not even close to that of pewter vessels. Their number began to increase from the 1640s, just at the time of the production of the Fülek jug. György Rákóczi I played a prominent role in this process: he donated valuable craftwork Communion ware to the

40 tallérból kifejezés ennek a megrendelésnek egy további aspektusára világít rá. A Magyar Királyságban és Erdélyben a 17. században a tirolai pénzláb alapján verték a tallérokat. Eszerint az érmék ezüstartalma 875 ezrelék volt, az ezüstitallérok darabjának súlya pedig 28,55 gramm. A források alapján az aranyozáshoz minden esetben aranydukátokat adtak át a mestereknek, az elkészítendő tárgy súlyához szabva annak mennyiségét. A füleki kanna 17. századi súlymértékkel számolva kicsit több mint 4 *márka/gira* nehéz, egy ilyen nagyságú tárgy aranyozására egy dukátot számíthattak (figyelembe véve azt is, hogy a tárgy nem teljes felülete

Keresztelő tál, 1660, Ismeretlen felső-magyarországi mester
Részben aranyozott ezüst, Református Egyházközség, Losonc
Baptismal plate, 1660, Unknown master, Upper-Hungary
Partially gilded silver, Reformed Church Congregation, Losonc

aranyozott). A 40 ezüstitallér és az arany súlyát (~1143 g) a tárgy súlyával összevetve (1139 g) a mesterek a tallérokat becsülettel feldolgozták. Az érmék beolvasztása, a lemez előállítás a színfém súlyvesztésével járt, amelyet a korban *apadásnak* neveztek. Mindezeket összevetve arra jutunk, hogy az elkészült tárgy tallérezüstből készült, melynek finomsága azonban nem volt azonos az ötvöscéhekben előírással 13 latos finomággal. A mester jelzésének ilyen szokatlan, szignóra hasonlító módjára azért volt szükség, mert jegyet a céhszabályok értelmében nem üthettek, csak előírás szerinti kész műre.

Füleket a 17. század közepén 600 fős őrség védte. Thököly Imre török által megtámogatott seregének támadását azonban nem győzték a védők, 1682-ben feladták Füleket. Thököly felgyújtatta és felrobbantatta az erődítést, a pusztulás a várost is szinte eltörölte. A gyülekezet a közeli Losoncra menekült, feltehetően magával víve szent edényeit is. Az ezüstkanna sorsa azonban tovább nem követhető. A losonci gyülekezet máig őrzi azt az 1660-as évszámot viselő keresztelőtálat, melynek adományozója éppen Boldogházi Kis János veje, Erse lányának férje, Battik Péter volt. A füleki kannához hasonlóan a losonci tál is különleges darab, a 17. századból mindössze öt hasonló keresztelői edény ismert. A füleki református gyülekezetet a 20. században újraalapították, új templomuk 2002-ben épült. Bár a gyülekezet története évszázadokra megszakadt, az egykori úrvacsorai kanna fontos építőeleme közösségi identitásának. A tárgyakban megőrzött múlt tükröződik abban a ma keresztelőedényként használt 17. század eleji ezüstpohárban is, amely ismeretlen módon őrződött meg a századok során. Az akkor adományozott ötvöstárgy azonban tökéletesen illeszkedik a Kárpátaljától a Dunáig terjedő vidékek református liturgikus tárgyainak sorába.

A tárgyaknak is megvan a maguk sorsa, melyet megőriznek, még ha szem elől is tévesztjük őket rövidebb-hosszabb időre. Az „olvasónak” – használónak, gyűjtőnek, múzeumlátogatónak – a feladata, hogy ezek a történetek ne merüljenek feledésbe.

Reformed congregations in the 1630s on his estates in Hungary, in 1640 in Kolozsvár, and in 1644 in Kassa (Kosice), taken by his army, and in Nagyvárad (Oradea). Following him, one of his captains, Dávid Zólyomi, had jugs made in Debrecen. These latter works are the most important parallels of the Füleki jugs: the jugs have a double row of columns with acanthus leaves running around the mantle. The Füleki jug, however, has only a single row of columns, the design of which does not follow the Debrecen pattern, which tries to create a sense of space. The Füleki columns are set on a decorative band of elaborately sculpted beaten moulding, divided by angel heads, running around the cylindrical body, the whole more reminiscent of a *musta*-like carpet than of architectural patterns. More recent research identifies the source of the Debrecen columned jugs as architectural framing seen on book covers. The formula may also have been followed in the countryside on the fringes of Debrecen's metalwork market. The communion chalices of the Reformed congregations of Hanva (Chanava, Slovakia) and Gömörszékáros (Skerešovo, Slovakia) may be of the same age as the Füleki jug. The former bears a donation inscription of 1760, the latter 1690, but the chalices were made in the mid-17th century. The chalices have a stylised row of columns running around the body, similar to those of the Füleki jug, but without any architectural reference.

The bottom of the jug bears the maker's mark. It is not the usual five-character jeweller mark, formed from the initials of the name, but a wreath-shaped inscription, also in antique style, engraved in the bottom of the jug: FILEKBEN/RIMASOM/ BATI. B. EOTVEOS/ GERGELY. ES/ EOTVEOS . IST/VAN. (original Hungarian text. Translation: in Füleki by jewellers of Rimaszombat, Gergely Eotvos and Istvan Eotvos) The two masters were previously known only by their initials: their mark was painted on a chest of the Rimaszombat Guild, made around 1640-1650. Masters István and Master were among the guild's leading jewellers, Gergely being Magister Cehae, the guild's elected magistrate, in 1642 and 1646-47. The sign indicates that their joint work was made in Füleki, not in their workshop in the city. It is known from written sources that landowners living in the vicinity of craft centres regularly borrowed craftsmen from the towns, who carried out the work they wanted to do at the landowner's residence. Such invitations are mainly known to have been made to master craftsmen in the clothing industry and in the jewellery industry. The two goldsmiths could work in Füleki on the basis of a similar request, i.e. by travelling to the customer's premises. The phrase '40 thalers' on the jug's inscription reveals a further aspect of this commission. In the Kingdom of Hungary and in Transylvania in the 17th century, thalers were minted on the basis of the Tyrolean coinage. The silver content

of the coins was 875 ‰, and the weight of each silver thaler was 28.55 grammes. According to the sources, gold ducats were always handed over to the goldsmiths for gilding, the quantity being adjusted to the weight of the object to be made. The 17th-century Füleki jug weighs a little over 4 marks, so once ducat may have been used for gilding an object of this size (bearing in mind that the object was not gilded over its entire surface). Comparing the weight of the 40 silver thalers and the gold (~1143 g) to the weight of the object (1139 g), the masters used up the thalers diligently. The melting down of the coins and the production of the plate resulted in a loss of weight of the non-ferrous metal, which was known in the period as 'attenuation'. All this leads us to conclude that the object produced was made of silver used for thalers, but the fineness was not the same as the 13 lat required in the jewellery workshops. This unusual form of the marking of the masters, which resembled a signature, was necessary because the guild rules did not allow for a mark to be applied freely, only on finished works as prescribed.

Füleki was protected by a guard of 600 men in the mid-17th century. However, the defenders were unable to withstand the attack of Imre Thököly's Turkish-backed army, and in 1682 they surrendered Füleki. Thököly had the fortifications burned and blown up, and the destruction almost wiped out the town. The congregation fled to nearby Losonc, presumably taking their sacred vessels with them. However, the fate of the silver jug cannot be traced any further. The congregation of Losonc still keeps a baptismal plate, dated 1660, which was donated by Peter Battik, János Kis Boldogházi's son-in-law, the husband of daughter Erse. Like the Füleki jug, the Losonc plate is also a special piece, as only five similar christening plates are known from the 17th century. The Reformed congregation of Füleki was re-established in the 20th century and a new church was built in 2002. Although the history of the congregation was interrupted for centuries, the former communion jug is an important building block of its community identity. The past preserved in these objects is also reflected in an early 17th century silver cup, now used as a baptismal vessel, which has been preserved in unknown ways over the centuries. However, the object donated at that time fits perfectly into the collection of Reformed liturgical objects from Carpathia to the Danube.

These objects have their own destiny, which they will preserve even if they are lost for a short or long period of time. It is up to the 'reader' - user, collector, museum visitor - to ensure that these stories are not forgotten.

Magyar Nemzeti Múzeum | www.mnm.hu
Budapest, 2023

A szöveget írta/ Text by:
Kiss Erika PhD

A fényképeket készítette/Photos:
Jaksity Iván

Angol fordítás/English translation:
Interlex Communications Kft.

Nyomda/Press:
Keskeny és Társai 2001 Kft.

Kiadó/Publisher:
Magyar Nemzeti Múzeum

Felelős kiadó/Responsible publisher:
L. Simon László, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója

Szakmai partner/Professional partner:

| **mandiner** | www.mandiner.hu